

**ЛІНГВОКОГНІТИВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ ПРАЦЯ
В ГОВІРКАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ СЛОБОЖАНЩИНИ
(на матеріалі текстів Куп'янщини)**

У статті здійснено лінгвокогнітивний аналіз репрезентації концепту ПРАЦЯ в текстах носіїв говірок Куп'янщини, виявлено ядро та периферійні компоненти концептуальної структури, схарактеризовано способи їх мовної об'єктивзації, з'ясовано пласти ментально-культурної інформації в наративах про трудову діяльність, встановлено зв'язки з іншими концептами, окреслено специфіку вербального втілення рефлексій щодо місії людини-трудівника в умовах суспільно-історичних трансформацій. Актуальність роботи зумовлена відсутністю опису в науковій літературі структури й особливостей вербалізації концепту ПРАЦЯ в говірках Слобожанщини та потребою здійснення відповідних досліджень.

Ключові слова: концепт ПРАЦЯ, концептуальна структура, говірковий текст, наратив, лінгвокогнітивний аналіз.

Krekhnо T., Kordulian M., Zhukova A. Linguo-cognitive representation of the concept of WORK in the speeches of the Central Slobozhanschina (on the material of texts of Kupyanschina). *The relevance of the work is due to the dominant ethnocultural status of the concept of WORK in the dialects of Slobozhanshchina, as well as the lack of description in the scientific literature of the structure and features of verbalization of the concept of WORK.*

The purpose of the article is to carry out a linguo-cognitive analysis of the representation of the concept of WORK in the texts of Kupyansk region speakers. Research tasks are to identify the core and periphery of the conceptual structure, ways of their linguistic objectification, to clarify the layers of mental and cultural information in narratives about work, to establish links with other concepts.

It was found that the core of the conceptual structure is represented by universal components 'basis of life', 'guarantor of well-being', 'organic plane of human self-realization', which emerged as a result of objective observations, rational analysis, social and linguistic-cultural interaction of territorial community members. The dynamics of language thinking directs the objectification of these components through the conceptual space of the concepts FATHER, MOTHER, GRANDMOTHER, GRANDFATHER, FAMILY, HOME, LAND, LIFE, CHILDHOOD, FATE, FREEDOM, COMMUNITY, SONG, BEAUTY, NATURE, HARMONY, JOY. The mental interaction of cultural constants, the objectification of folk archetypes in the plane of mythological consciousness are sometimes embodied in the sublime style of storytelling,

folk poetry. Much of the verbalized information is a sensory experience, materialized in emotionally expressive vocabulary, artistic images and techniques. Evaluative components are at the periphery of the structure of the WORK concept. The diversity of mental-conceptual organization of evaluative characteristics is reflected in the complexity of language embodiment: ambivalent, formally illogical language models; metalanguage reflection on the previous statement; leveling the functional load of the applied irony.

Key words: WORK concept, conceptual structure, dialect text, narrative, *linguo-cognitive analysis*.

Вступ

Людиноцентризм як методологія сучасного наукового простору інтенсивно реалізується в мовознавстві. В інтегрованих дослідженнях на межі лінгвістики й психології, філософії, соціології, когнітивістики, концептології мова постає засобом пізнання, об'єктивації людської думки, інструментом систематизації колективного знання та персонального досвіду, зрештою, – мовним відображенням картини світу.

Ментальною одиницею організації знання в психічних структурах людини визначають концепт. У новітньому мовознавстві маємо значні здобутки щодо вивчення шляхів кодифікації інформації в системі концептів та способів їх вербалізації (Барвіна, & Барвіна, 2013; Вільчинська, 2009; Воробйова, 2011; Голубовська, 2016; Жаботинська, 2011; Жайворонок, 2018; Загнітко, 2010; Іващенко, 2008; Калашник, 2011; Радзівська, 2010; Руснак, 2009 та інші). Меншою мірою дослідженими залишаються концепти в територіальних різновидах української мови, натомість реконструкція мовної картини світу українців буде неповною без залучення до інтерпретації діалектних текстів.

У межах реалізації наукового гранту «Динаміка етнокультурних концептів Сходу і Заходу (на матеріалі говірок Центральної Слобожанщини і Бойківщини)» в українсько-канадських студіях із гуманітарних наук за сприяння і фінансування університету «University of Alberta» (Канада) нами було записано тексти говірок Куп'янського району Харківської області. У невимушених наративах, що фіксують тип мислення і спосіб буття інформаторів, домінантним виявився концепт ПРАЦЯ. Констатуємо релевантність саме цього концепту для вербальної об'єктивації інших базових екзистенційних категорій. Зокрема, одиниці-стимули РОДИНА, ЗЕМЛЯ, ДОМІВКА, ДОЛЯ неодмінно збуджували у свідомості інформаторів вузли ментальної

мережі, так чи так пов'язані з поняттям ПРАЦЯ. Отож актуальність дослідження концепту ПРАЦЯ в говірках Куп'янщини зумовлена його домінантним етнокультурним статусом.

Функціонування концептуальної структури ПРАЦЯ в територіальному різновиді загальнонаціональної мови досі перебувало поза увагою науковців. Водночас лінгвокогнітивна парадигма активно стверджується в сучасній діалектології. У низці робіт П. Гриценко, Н. Гуйванюк, Н. Руснак обстоюють позицію про увиразнення діалектного ракурсу досліджень мовноментального континууму, наголошуючи, що діалектні тексти найяскравіше репрезентують наївну картину світу як складник загальнонаціональної мовної картини світу, демонструючи чисте, донаукове, певною мірою міфологічне світосприймання мовців, вільну від нормативних приписів живомовну стихію (Гриценко, 2017; Гуйванюк, & Руснак, 2003: 102–110; Руснак, 2009).

Мета статті – здійснити лінгвокогнітивний аналіз репрезентації концепту ПРАЦЯ в текстах носіїв говірок Куп'янщини. Дослідницькі завдання полягають у виявленні ядра та периферії концептуальної структури, способів їх мовної об'єктивації, з'ясуванні пластів ментально-культурної інформації в наративах про трудову діяльність, установленні зв'язків з іншими концептами.

Матеріалом роботи слугували тексти говірок Слобожанщини, зібрані в діалектологічній експедиції влітку 2021 року (місто Куп'янськ, села Токарівка, Вільшана, Колодязне, селище Дворічна).

Методи дослідження

Основним методом дослідження є концептуальний аналіз. З метою визначення способів вербалізації концепту ПРАЦЯ в говіркових текстах та специфіки використання знаків культурного коду застосовано контекстуальний, компонентний, текстово-інтерпретаційний, лінгвостилістичний аналізи.

У нашому дослідженні будемо керуватися таким розумінням терміна *концепт*: «Концепт – інформаційна структура свідомості, різно-субстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й поза-свідомого» (Селіванова, 2006: 256).

Виклад основного матеріалу

Ядром ментально-інформаційного поля концепту ПРАЦЯ виявляємо компонент *‘основа життєдіяльності’*. Спогади про дитинство, розповіді про життєвий шлях, історії про родину, плани на майбутнє – усе опосередковано відомостями про трудову діяльність.

Персоналії в наративах куп’янців здебільшого детерміновані родом занять: *Ну, батько... Батько був спочатку військовий, а потім, після закінчення війни, він працював в колгоспі, працював, дійшов до голови колгоспу* (Ковальова Любов, сел. Дворічна); *У мене дід був. Вони колхозники. <...> А бабушка – обыкновенна труженица, колхозница* (Очеретна Олександра, м. Куп’янськ). Інформаційна значущість таких відомостей, а отже, їхня пріоритетність у ментальних структурах виявляється у формально порушеному актуальному членуванні зіставних речень. Зокрема, у контексті комунікативної ситуації очікуваною смисловою моделлю є така: тема + рема – *діда не пам’ятаю*, тема + рема – *а бабу знаю*. Натомість маємо таку модель: *діда не пам’ятаю, а баба + вказівка на рід занять*. Наприклад: – *Ви пам’ятаєте своїх діда і бабу? / – Дід... Діда я вообщє не знаю, він молодим помер, кажуть, ще... Я його даже не знаю, а бабуся працювала у колгоспі, на огородній бригаді працювала, бабуся знаю* (Деркач Надія, с. Вільшана); *Дедушку я вобщє свого не помню, а бабушка у мене робила у колхозі* (Ковальова Любов, сел. Дворічна).

Особливо виразно компонент *‘праця’* репрезентує архетипну модель образу БАТЬКА. Канвою розповідей про життєвий шлях голови родини слугує історія трудової діяльності: *Він [батько] все життя проробив... <...> як вам правильно сказати, ну... в нього писалося «мостовищик»... Викладав дороги. Весь Куп’янський район він виклав!* (Ковальова Зоя, с. Токарівка).

Словесне вираження спогадів про батька демонструє певною мірою успадкованість міфологічного мислення, що втілено у фольклорних образах і прийомах. Наприклад, історія трагічної загибелі батька-комбайнера на ниві вписана в поетичну картину довкілля: події в житті людини мисляться невіддільно від сонячного циклу. На тісному зв’язку знакових фактів у людській долі з явищами природи акцентовано повторами (*оце тільки сонце, ще сонце не сходило; а то вже сонце сходило, вже сонце сходило*): *Шість років мені було – задавив комбайн отут за селом. Поліз під той..., ну..., вобщєм,*

комбайн'юр послав його під той..., під самоходний комбайн, під днище. <...> І той – придавив. <...> Як чувстував [батько] в той день: що оце він ішов, оце тільки сонце, ну, об'єм, ще сонце не сходило, він оце їхав всігдa оце велoмaшиною в те, сюдa... оце ж нa трaкторну бригаду <...>. А то вже сонце сходило, вже сонце сходило, це вже пізнувaто було... <...> І оце той зрoбилося в сім вeчeрa – і придавило (Філімонова Ольга, с. Токарівка).

У моделюванні образу батькa корелюють такі складники, як 'пpаця нa землі' й 'пiсн'я': В мене батько дуже харaшo співaв <...> Тeнoр був такий кpасивий. <...> І oтo як зaспівaє <...> – мoрoз бpав пo шкyрі (Філімонова Ольга, с. Токарівка). Мовнопоетичні образи в мозаїчній оповіді засвідчують традиційно шанобливе ставлення в українській культурі до батькa як голови родини, гoспoдaр'я, oпopи сім'ї, вічного тpудaр'я.

Якщо спогади про батькa здебільшого тяжіють до поетичного, піднесеного стилю, то історії із життя жінки-тpудівниці чaстo не мoжемо схарактеризувати як урочисті. Нарaтиви про рутинну, без пaфoснoгo кoнкeкcтy пpацю жінки відбивають об'єктивний фpагмeнт житт'я: чoлoвiк дeмoнcтpує як тpудoвий гeрoїзм, тaк і слaбкocтi, нaтoмiсть жінкa нeзмiннo й бeззacтepeжнo зaлишaєтьcя нaдiйнoю oпopoю дoмy, рoдини, пoкiрнo викoнyючи щoдeннi тpудoвi oбoв'язки: – Ви з дiдoм рaзoм хaз'яйствoм зaймaлиc'я? / – Ну..., рaзoм нe рaзoм... Кoли як. Як зaп'ячив – вce, тoдi я сaмa (Дeмчeнкo Кaтepинa, c. Вiльшaнa); – Дiдyсь ввaжaвc'я бaгaтим, нo пpагyлювaв цi дeньги. <...> / – І хaтa бyлa нeдoглянyтa? / – Нe... Ну бaбушкa, нaскoкa мaглa, aнa вciгдa пaбiлe, нy як... вciгдa ж рaнiшe тaк бyлo. Пoбiлe, зaмaжe... Ну вce цe бaбушкa рaбилa. І тoжe тpoє дiтeй, і фepмa, кoрoви – і вce цe тpeбa бyлo вcтигaти. І щe ж aгapoди (Сeрeдa Oльгa, м. Куп'янськ).

У своїх розповідях носії говірки добовий і життєвий цикли хронометрують тривалістю тpудoвoї aктивнocтi: Утpом нa рoбoтy бiжиш... нa лaнкy. В oбiд пpибiг – oп'ять нa лaнкy, вeчoрoм нa рoбoтy... – всьo (Кoзлoвa Oльгa, c. Toкapiвкa); Дeнь жe й нiч: тaм свинeй oнo вoсьмepo, пoпpобуй їм їcти дaти (Дeмчeнкo Кaтepинa, c. Вiльшaнa); Дa, мaя бaбушкa рaбoтaлa в кoлгocпi. <...> В чeтиpнaц'ять лeт вaнa пішлa дaйт' кaрoв. <...> І, в пpинципi, вcю жизнь вaнa їх і пpадaїлa (Сeрeдa Oльгa, м. Куп'янськ); Тaк дo cтapocтi він бyв рoбiтникoм, дopожникoм (Кoвaльoвa Зoя, c. Toкapiвкa); Уce житт'я пpаця (Сeмeнeнкo

Анатолій, с. Токарівка); *Все життя була робота...* (Козлова Ольга, с. Токарівка); *Працювала все своє життя...* (Альбошіна Надія, с. Токарівка).

Робота як неодмінна форма буття одночасно є гарантом добробуту: *Держим городи, інакше за що жити. Земля – годувальниця* (Семененко Анатолій, с. Токарівка); *День же й ніч [робота] <...> Діти в мене ходили і не голі, і не босі* (Демченко Катерина, с. Вільшана).

Рефлексії з приводу ДОЛІ також містять компонент 'праця / робота': – *Як ви вважаєте, у вас життя гарно склалося, ви ні про що не шкодуєте?* / – *Не, напевно... Не стоє мінять. Ми жили непогано: вчилися й робили, дітей вивчили* (Білич Ольга, с. Токарівка). Насамперед із працею пов'язані міркування щодо кращої долі – особистої, села чи країни: *Ну, в житті мого села я хочу змінити... щоб були міста людям робочі* (Ковальова Любов, сел. Дворічна); *Ви знаєте, найбільше хочеться робочих місць. Найбільше* (Мілодан Ольга, м. Куп'янськ).

У процесі роботи формувалась особистість, її почуттєва сфера, естетичні цінності. Міцним асоціативним рядом у свідомості інформаторів постають такі поняття, як 'праця', 'земля', 'пісня', 'краса', 'відчуття повноти життя', 'душевна рівновага': *А ще деś отуда за село два кілометри там буряки були. Ідуть, ну ладно, туди ще, може, знаєте, хто проснувся, хто ні – співають. Ну йдуть уже назад, це ж уже понаморюються так, вироблені, <...>, ідуть – співають. Вечером ідуть – співають* (Філімонова Ольга, с. Токарівка); *У нашому селі співали. Ну раніше збиралися колективами і на поля їхали, співали пісні українські там, всякі...* (Ковальова Любов, сел. Дворічна). З роботою на землі й спільним відпочинком селян після роботи пов'язані сильні емоційні враження. Ці спогади поетизовані: у розповідях тісно переплітаються художні образи природи, землі, пісні, музики. Підвищена емоційність текстів виявляє чуйну до краси душу селян, натомлених роботою на землі й водночас облагороджених і натхненних цією працею: *І оце було як вечір, і ото там та мандаліна оце, знаєш ото, гармоня і балалайка. І ото до того було красиво! Як оце ще місяць повний, і зелень, ну, у нас же кругом зелень, і оце оці пісні розлягаються – це не передати... <...> Співали різних пісень. Ну, от, допустім, співали оце, знаєш шо – «По той бік гора, по той бік друга. Поміж тими крутими горами сходила зоря. А то ж не зоря – то дівчина красная», шось ну отаке. Тоді – «Один місяць сходить, а другий заходить. Козак*

до дівчиноньки щовечора ходить». «Посіяла огірочки» – цю співали. <...> І хлопці співали (Філімонова Ольга, с. Токарівка).

Кореляти праця – пісня – естетична насолода – душевна гармонія наповнюють сценарії трудової діяльності з дитинства: ... Нада було спалувать буряк, нада було кукурузу палоть. <...> І я з бабушкаю хадила палоть. Я гаварю: «Я піду». – «Та яке піду, як там, я не знаю, кілометрів п'ять рядочок з буряка!» – «Нет, я піду». І шла, і палола. Мені нравилось! А бабушки співали!.. Вони співають – я палю. І я ж слухаю отако і палю буряк, ну, все, і травичку... Мені це нравилось... (Середа Ольга, м. Куп'янськ).

Культурно значущими є численні фрагменти текстів, де взаємно переплітаються базові категорії трудової діяльності та поетичні образи природи. Промовистими є опорні поняття-номінації деяких текстів: 'череда – корови – роса – сонце' або 'природа – дойка – ферма – лісок – квіти – ярк – роздолля'. У контексті цих дискурсів інформатори виявляють потужний вплив естетики рідних пейзажів на власну емоційно-почуттєву сферу: Череда... і сім'ями пасли. І це, до речі, було... дуже запам'ятовувалось, дуже... <...> Утром ідем, іще роса надворі, сонце еле-еле встає, і вже ж цих коров збираєм, ціла вулиця... (Середа Ольга, м. Куп'янськ); Я оце, особливо весной, як оце розпускається оце природа оця, я не могла... <...> І ото як уже пройду, шо вже обідня дойка це пройде на хвермі, і ото їду наоборот отам побіля посадок <...>, де той лісок там ото, цвітки збирала, там по ярку полазю – до того там приємно, таке шо роздоле, цвітки цвітуть! (Філімонова Ольга, с. Токарівка).

Духовний вимір особистості українця-селянина формується в контексті як індивідуальної, так і колективної трудової діяльності. Очевидно, що праця в громаді, взаємодопомога, спільне переживання емоцій, колективний відпочинок по роботі позначаються на витворенні ціннісних пріоритетів куп'янців. Гідною поваги інформатори визнають традицію колективно споруджувати будинки (косити траву, копати картоплю тощо): Ой, обов'язково гуртом, це було так весело, так гарно! Сходилися люди, допомагали багато в чому, а потім, звичайно ж, сідали обідати, с піснями, с веселими розповідями, було дуже цікаво (Пашко Лідія, сел. Дворічна); Це гуртом робили, пособляли всі сусіди, і всі збиралися, і ми, і обмазували... Ну, все: ліпили, обмазували, все штукатурили, строїли хати (Ковальова Любов,

сел. Дворічна); – *Шо я вспомню пра бабушкину хату? <...> Люди приходили, допомагали / – Але їм платили за це? / – Ну, як платили... Нєт. Не було такого. При нас такого не було. Я пам'ятаю, як мама ставе стіл, на стіл все, шо треба, їду, і всі сиділи святкували, сміялися... (Середа Ольга, м. Куп'янськ); І приходили не родственніки, просто сосєді: ті подають, ті відраносять, тут місять, насипають, наліпляють. Потом в конце дня наготовили їду. Гармошка. Заспівали, поїли. Всьо! Нікакіх тобі, понимаєш. Дружно все було (Очеретна Олександра, м. Куп'янськ); Толока. Збиралися. Коли хтось стройться, вся вулиця сходилася. А потім сідали вечеряти. Раніше різали кабана. Зібралися. Одному скошили. Другому. Гуртом. Викопали картоплю (Губанова Тетяна, с. Колодязне). Емоційно марковані одиниці весело, гарно, з піснями, з веселими розповідями, цікаво, святкували, сміялися, дружно виявляють позитивні конотації колективної роботи.*

Праця дає можливість посісти гідне місце в громаді. Колективна мораль, утілена в говіркових текстах, одночасно засуджує і жаліє людину, яка не має городу, не хоче працювати на землі. У вербалізованій у такий спосіб народній онтологічній парадигмі маніфестовано переконання, що така особистість є нереалізованою, не віднайшла гармонії на землі, не перебуває в тому органічному суспільно-трудовому вимірі, у якому жили попередні покоління, що забезпечувало тяглість існування народу: – *... Не дєржуть ні огорбдів... / – Як ставляться до таких людей? / – По-різному... Одні жаліють, а другі скажуть... ну, я не знаю... (Альбошіна Надія, с. Токарівка) / – Для нас це діко, канєшно... (Козлова Ольга, с. Токарівка).*

На периферії структури концепту ПРАЦЯ перебувають полярні оцінні компоненти – негативний і позитивний. Індивідуальні ретроспекції деяких інформаторів виявляють такі атрибути трудової діяльності, як 'безперервність', 'монотонність', 'обтяжливність', 'несвобода'. Раціонально-емоційна вербальна саморефлексія розкриває той факт, що праця як основа життєдіяльності водночас позбавляла можливостей більш повної реалізації людини в інших сферах життя, формувала абсолютну залежність від об'єкта трудової активності, зрештою пригнічувала волю особистості свідомо регулювати свої життєві плани: – *Ви своєю долею задоволені? / – Нє. Така жизнь прошла, шо... Ну, не знаю... Така... Не хотілось би мені. <...> Така жизнь. Неважна. День і ніч чортуйся, й чортуйся, й чортуйся. Як ото кажуть... Хіба ж ти*

не лаятимеишся – день же й ніч... (Демченко Катерина, с. Вільшана); А я робила оце скільки... двадцять год, без виходних! Триста шисят п'ять днів в году! Така робота... (Демченко Катерина, с. Вільшана); Работав на тракторі. Скот тут. Жена, двоє дітей. Не получилося мені... Півтора года отучишся і бросив. <...> Не було можливості нікуди поїхати. Ходиш за ними [худою], прибираєш весь день. Усе життя праця. Відпочинку не було (Семененко Анатолій, с. Токарівка). Вияв негативного оцінного компонента посилюється емоційними словами й повторами конструкцій: день і ніч / день же й ніч; весь день / усе життя; чортуйся, й чортуйся, й чортуйся.

Цікаво, що в наративах інших інформаторів ті самі компоненти структури концепту ПРАЦЯ – ‘безперервність’, ‘монотонність’, ‘обтяжливість’, ‘несвобода’ – забарвлені позитивною конотацією. Об’єктивується позитивна оцінка такими засобами, як емоційна лексика (була *інтересна*, не жалію ни одной мінуточки, я *рада*), градація сурядних понять (пять, і по шість, і по девять гектар), протиставлення (було *важко*, но я *рада*): Була, була *інтересна*. Я не жалію ни одной мінуточки, шо моє дитинство... яке б воно..., як би там не *важко* було: і *мама на роботі*, і *заставляла картошку...* на картошкі *бур’янують*, і *воду насить*, і *вправляця*, і *прибирають в хаті...* Ну і *децтва*, в принципі, *такого щоб не було...* *Пастаянна на вгороді*, і *агарод був не один отам кусочак там, у дварі*, а *було пять, і по шість, і по девять гектар...* Це *було важко*. Но, *тєм не менее*, я *рада*, шо *має децтво прошило там* (Середа Ольга, м. Куп’янськ).

Полярність оцінних компонентів позначається на колективному уявленні про працю, що зумовлює складність організації в ментальному континуумі конотаційних параметрів. Цю складність утілено в амбівалентній по суті вербальній моделі, де представлено схвальний факт у формі лексичної одиниці з негативною експресією (*роботой душили*): *Тут було сорок шоферів, сорок механізаторів, ферми були, роботи були, роботой душили...* <...> *Було все тут: роботи повно було, молодьожі повно було, а тепер уже ж воно ... все одійшло...* (Альбошіна Надія, с. Токарівка).

Суспільно-історичний розвиток, зміни в економічній і політичній сферах країни, оновлення статусів учасників трудового процесу – усе це позначалося на характері, мотивації та цінностях праці. Колгоспна система радянського господарства базувалася на конфіскації в селян

землі й худоби, примусовій праці із заготівлі сільськогосподарської продукції на користь держави, непомірних податках, несправедливій оплаті, обмеженні прав і свободи людини. Та в говіркових текстах куп'янців не фіксуємо осмислення й обґрунтування свого статусу та місії в історичному форматі соціально-трудової площини. Лінгвокультурне інформаційне поле поняття ПРАЦЯ В КОЛГОСПІ / РАДГОСПІ демонструє певну індиферентність носіїв говірки до ідеологічних засад організації трудового процесу в контексті радянської економіки. У розповідях про життя за колгоспів і радгоспів домінує той самий стрижневий компонент концепту – 'праця як основа життєдіяльності'. Більшість інформаторів дає схвальну оцінку цьому періоду свого життя, адже колгоспні й радгоспні господарства погамовували головну органічну потребу існування українця – жити в праці: *У колгоспі харашио жилося, раньше все воно було, і садили все, <...> і платили непогано, і воно ж все раньше дешевше було, чим зараз, так шо при колхозі жилось харашио* (Ковальова Любов, сел. Дворічна); – *А що люди кажуть, коли краще жилося, коли були колгоспи чи зараз?* / – *Не, ну я ж тоже пам'ятаю, ну лучше, канешно, було при колхозі. Да, при колхозі. <...> Ну, жили вообще! А шас шо ж, паї тіки і всьо...* (Харченко Наталія, с. Колодязне); – *Скажіть, будь ласка, було за колгоспів краще чи тепер жити?* / – *Неплохо тоді було... Неплохо було* (Семененко Анатолій, с. Токарівка).

Навіть вербалізована об'єктивна інформація про недостатнє визнання гідності працівника в добу колгоспів / радгоспів не забарвлює концептуально-інформаційне поле негативними конотаціями. Прикладом може слугувати фрагмент тексту інформаторки з села Вільшана про фактично підневільну безоплатну працю в колгоспі та водночас високий рівень свідомої трудової мотивації: *На різних роботах [працювала]. Трудодні ще тоді получали. <...> Ну, на трудодні тоді давали там зерна... тоді якісь копійки в кінці году... <...> Раньше в селі було багато роботи. Шо не підеш на роботу, ще й поштрахують. І шоб вихододнів виробили двадцять п'ять мужик, а баба – двадцять, двадцять три там. <...> Ну я ж була передовик, як ти думаєш!* (Демченко Катерина, с. Вільшана). Немає іронії в дискурсі мешканки міста Куп'янська, хоча формально текст її містить: *Бабушка всегда утром наготовит собі тормозок, тяпочку, водички ілі молочка бутылочку. А я говорю: «Бабушка, куда ти собралась?».* «А я, – говорит, – іду

палочку зароблять. Трудодень (Очеретна Олександра, м. Куп'янськ). Якщо й фіксуємо певні сумніви носіїв говірки щодо безпомилковості й людиноцентричності колгоспної системи радянського господарства, то вони перебувають нібито поза раціональним досвідом, є неусвідомленими – своєрідним метамовним засобом рефлексії щодо свого ж висловлювання (ми вважали, що ми нормально живемо): Так, колгоспи було навіть два або три на території нашої селищної ради, вот... Ну, жилося непогано... Ну, ми вважали, що ми нормально живемо (Пашко Лідія, сел. Дворічна).

Ці лінгвокультурні факти виявляють архетип народу-трударя, для якого праця – це найвища цінність, властива людині форма існування; праця для селянина-українця апріорі є самоцінною й самодостатньою, фактично, незалежно від суспільно-історичних обставин – сприятливих чи несприятливих. Духовне значення праці полягає в самоствердженні людини як особистості. Селянин нібито вивиснується над потрясіннями чергового суспільно-історичного ладу, плинністю ідеологій, суєтою економічних реформ, натомість адаптується до нових умов і працює. Індивідуальна значущість трудової діяльності синхронізується із суспільною: плоди праці приносять користь іншим, навіть якщо вилучаються експлуататорами. У говіркових текстах виявляємо такий ціннісний аспект праці для селянина, як шанобливе ставлення до результатів труда, навіть якщо вони не слугують зростанню благополуччя та добробуту працівника. Податки радянської влади (чи то свавільне вилучення) обурюють нараторів менше, ніж недолуга організація зборів податків, за якої продукти селянської праці переводяться нанівець: *Те, що налоги платили <...> ладно, хай уже ж так. Ну як оце сколочене масло, представте собі: жара, літо, сколотили те масло, носили його оце у висілок (отак казали, що воно називалося «Сталіно», совхоз «Сталіно», отут ось, це ж наш орендодавач там живе). Отож той... понесуть. Ну його ж поки донесеши, воно ж старіє, а поки отправлять там чи в Київ, чи в Москву, чи де його там отправляли, що ж воно буде з нього?! Уже ж там ну не масло буде, а, ну... воно вонятиме отим же старим, старе буде воно вже – не годіцца (Філімонова Ольга, с. Токарівка).* Так само недолуге господарювання, занедбання угідь та ресурсів є явищами, що найбільше вражають куп'янців у сьогоденні: *Був ставок. Тепер його загробили. Дуже здоровий. Є вода, але...Орендарі взяли в оренду й загробили.*

Поки не було хазяїв, було краще (Губанова Тетяна, с. Колодязне), Ну у нас був дуже хорошиий ставок оце в селі тут, ну його отдали в аренду, і його занедбали, і він пропав (Харченко Наталія, с. Колодязне).

Доба індустріалізації суттєво скоригувала сферу трудової діяльності, здебільшого в містах. Робітничий клас Куп'янська очолила запрошена з Росії так звана інтелектуальна еліта (*піднімають промисловість*), що зрештою споводувало змішування культур, взаємну асиміляцію, а почасти сильніший культурний вплив російськомовного населення в рамках розбудови інтернаціонального індустріального радянського суспільства. Трансформація соціально-трудового простору осмислюється базовими категоріями концепту ПРАЦЯ, такими як *‘основа життєдіяльності’, ‘згуртованість’, ‘наявність праці / робочих місць’*: *Підприємств у нас було немеряно. То єсть, це прамислове місто було, дуже промислове <...>. Як я пишалася тим, що я була частинкаю тоєї великої заводської родини (Мілодан Ольга, м. Куп'янськ).*

Доба незалежної України так само не спонукає до аналізу політичних, історичних контекстів, у яких людина реалізує себе як трудівника; натомість знову фіксуємо акцент на параметрах *‘наявність праці / відсутність праці’, ‘розумне господарювання / недолуге господарювання’*: *... Тут же ж у нас комплекс був дуже великий, в нас хазяйство тут дуже таке було процвітаюче, ну а тепер, канєшно... <...> Більше я не вийшла сюди на роботу, бо розвалилося усе... (Харченко Наталія, с. Колодязне); Машинабудівний завод не дали разграбити, але він, ну як, працює, але не по назначенію... (Мілодан Ольга, м. Куп'янськ).*

Висновки

Сценарії трудової діяльності, стабільно активовані в наративах, акумулюють глибинні національно-культурні смисли, що закодовані в концептуальних структурах свідомості: праця – це фундаментальний вимір екзистенції українця, основний спосіб осягнення світу й осмислення себе в ньому, головний інструмент самореалізації. Ядро концептуальної структури представлено універсальними, несуперечливими в контексті говіркового дискурсу компонентами: *‘основа життєдіяльності’, ‘гарант добробуту’, ‘органічна площа самореалізації людини’,* що постали як результат об'єктивних спостережень, раціонального аналізу, соціальної й мовно-культурної взаємодії членів територіальної спільноти. Динаміка мовомислення скеровує

об'єктивацію цих складників через поняттєвий простір концептів БАТЬКО, МАТИ, ДІД, БАБА, РОДИНА, ДОМІВКА, ЗЕМЛЯ, ЖИТТЯ, ДИТИНСТВО, ДОЛЯ, ГРОМАДА, ПІСНЯ, КРАСА, ПРИРОРДА, ГАРМОНІЯ, РАДІСТЬ. Ментальна взаємодія культурних констант, об'єктивація народних архетипів у площині міфологічної свідомості подекуди знаходять утілення в піднесеному стилі оповіді, фольклорній поезиці. Значна частина вербалізованої інформації – це чуттєвий досвід, матеріалізований в емоційно-експресивній лексиці, окличних конструкціях, художніх образах і прийомах. На периферії структури концепту ПРАЦЯ містяться оцінні компоненти. Різноманітність ментально-концептуальної організації оцінних характеристик знаходить відображення в складності мовного втілення: амбівалентні, формально нелогічні мовні моделі; метамовна рефлексія щодо попереднього висловлювання; нівелювання функціонального навантаження вжитої іронії – усе це ілюструє ізоморфізм між структурами мислення й мовною організацією. Подальший лінгвокогнітивний аналіз на матеріалі діалектного мовлення вважаємо перспективою сучасних лінгвістичних студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барвіна, Н. О., & Барвіна, Н. О. (2013). Концепт жінка в українській фразеології: культурні стереотипи. *Лінгвістика*, 2, 108–114.
2. Вільчинська, Т. П. (2009). Основні підходи до визначення концепту в лінгвістичній парадигмі. *Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія «Мовознавство»*, 2 (17)–1 (18), 26–33.
3. Воробйова, О. П. (2011). Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки. *Вісн. Київ. нац. лінгв. ун-ту. Серія «Філологія»*, 14 (2), 53–63.
4. Голубовська, І. О. (2016). Сучасна українська лінгвоконцептологія: стан і перспективи розвитку. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*, 10 (1), 151–159.
5. Гриценко, П. Ю. (Ред.). (2017). *Діалекти в синхронії та діахронії. Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвеекології*. Київ: КММ.
6. Гуйванюк, Н., & Руснак, Н. (2003). Діалектний текст як лінгвокогнітивна одиниця. *Українська мова*, 2, 102–110.
7. Жаботинська, С. (2011). Лексичні поля й нелінійна динаміка когнітивних структур. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія філологічна*, 52, 3–11.
8. Жайворонок, В. (2018). *Антологія знаків української етнокультури*. Київ: Наук. думка.
9. Загнітко, А. (2010). Класифікаційні типології концептів. *Лінгвістичні студії*, 21, 12–21.
10. Іващенко, В. Л. (2008). Семантика ментальності концепту. *Мовознавство*, 1, 37–43.
11. Калашник, В. С. (2011). *Образно-сміслова єдність як засіб і знак у поетичній мовній картині світу. Людина та образ у світі мови*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.
12. Радзівєвська, Т. В. (2010). *Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту*. Київ: Інформ.-аналіт. агентство.
13. Руснак, Н. (2009). *Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок*. Чернівці: ЧДУ.
14. Селіванова, О. (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К.

REFERENCES

1. **Barvina, N. O.**, & Barvina, N. O. (2013). Kontsept zhinka v ukrainskii frazeologii: kulturni stereotypy [The concept of a woman in Ukrainian phraseology: cultural stereotypes]. *Linhvistyka – Linguistics*, 2, 108–114 [in Ukrainian].
2. **Vilchynska, T. P.** (2009). Osnovni pidkhody do vyznachennia kontseptu v linhvistychnii paradyhmi [Basic approaches to concept definition in the linguistic paradigm]. *Nauk. zap. Ternop. nats. ped. un-tu im. V. Hnatiuka. Seriiia «Movoznavstvo» – Scientific notes of V. Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. Linguistics Series*, 2 (17)–1 (18), 26–33 [in Ukrainian].
3. **Vorobiova, O. P.** (2011). Kontseptolohiia v Ukraini: zdobutky, problemy, prorakhunky [Conceptology in Ukraine: achievements, problems, miscalculations]. *Visn. Kyiv. nats. linhv. un-tu. Seriiia «Filolohiia» – Bulletin of the Kyiv National Linguistic University. Philology Series*, 14 (2), 53–63 [in Ukrainian].
4. **Holubovska, I. O.** (2016). Suchasna ukrainska linhvokontseptolohiia: stan i perspektyvy rozvytku [Modern Ukrainian linguoconceptology: state and prospects of development]. *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva – Current issues of philology and translation studies*, 10 (1), 151–159 [in Ukrainian].
5. **Hrytsenko, P. Yu.** (Ed.). (2017). *Dialekty v synkhronii ta diakhronii. Transformatsiia dialektnoho kontynuumu i problemy linhvoekolohii [Dialects in synchrony and diachrony. Transformation of the dialect continuum and problems of linguistic ecology]*. Kyiv: KMM [in Ukrainian].
6. **Huivaniuk, N.**, Rusnak, N. (2003). Dialektnyi tekst yak linhvokohnityvna odynytisia [Dialect text as a linguocognitive unit]. *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 3, 73–80 [in Ukrainian].
7. **Zhabotyńska, S.** (2011). Leksychni polia y nelineina dynamika kohnityvnykh struktur [Lexical fields and nonlinear dynamics of cognitive structures]. *Visn. Lviv. un-tu. Seriiia filolohichna – Bulletin of Lviv University. Philological series*, 52, 3–11 [in Ukrainian].
8. **Zhaivoronok, V.** (2018). *Antolohiia znakov ukrainskoi etnokultury [Anthology of signs of Ukrainian ethnoculture]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
9. **Zahnitko, A.** (2010). Klasyfikatsiini typolohii kontseptiv [Classification typologies of concepts]. *Linhvistychni studii –Linguistic Studies*, 21, 12–21 [in Ukrainian].
10. **Ivashchenko, V. L.** (2008). Semantyka mentalnosti kontseptu [Semantics of mentality concept]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 1, 37–43 [in Ukrainian].
11. **Kalashnyk, V. S.** (2011). *Obrazno-smyslova yednist yak zasib i znak u poetychnii movnii kartyni svitu. Liudyna ta obraz u sviti movy [Figurative-semantic unity as a means and a sign in the poetic linguistic picture of the world. Man and image in the world of language]*. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
12. **Radziievska, T. V.** (2010). *Narysy z kontseptualnoho analizu ta linhvistyky tekstu [Essays on conceptual analysis and linguistics of the text]*. Kyiv: Inform.-analit. ahentstvo [in Ukrainian].
13. **Rusnak, N.** (2009). *Linhvokohnityvni ta prahmatychni vymiry dialektnykh tekstiv bukovynskykh hovirok [Linguocognitive and pragmatic dimensions of dialect texts of Bukovinian dialects]*. Chernivtsi: ChDU [in Ukrainian].
14. **Selivanova, O.** (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: terminological encyclopedia]*. Poltava: Dovkillia-K [in Ukrainian].

Крехно Тетяна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради; пров. Рус-тавелі, 7, м. Харків, 61001, Україна.

Tel.: +38-067-784-76-81

E-mail: krekho.t@i.ua

<http://orcid.org/0000-0002-6656-4808>

Krekho Tetiana Ivanivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Professor at the Department of Ukrainian Linguistics, Literature and Teaching Methods, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council; 7 Rustaveli Ln, Kharkiv, 61001, Ukraine.

Кордулян Марія Іллівна – старший викладач кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради; пров. Руставелі, 7, м. Харків, 61001, Україна.

Tel.: +38-095-772-51-38

E-mail: kordulianmaria61@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-9480-9841>

Kordulian Mariia Illivna – Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Linguistics, Literature and Teaching Methods, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council; 7 Rustaveli Ln, Kharkiv, 61001, Ukraine.

Жукова Анастасія Іванівна – здобувач освіти психолого-педагогічного факультету, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради; пров. Руставелі, 7, м. Харків, 61001, Україна.

Tel.: +38-098-034-09-53

E-mail: nastya.zhukova2102@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-4620-0545>

Zhukova Anastasiia Ivanivna – student of the Faculty of Psychology and Pedagogy, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council; 7 Rustaveli Ln, Kharkiv, 61001, Ukraine.

Надійшла до редакції 14 лютого 2021 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Крехно Т. І., Кордулян М. І., Жукова А. І. Лінгвокогнітивна репрезентація концепту ПРАЦЯ в говірках Центральної Слобожанщини (на матеріалі текстів Куп'ящини). *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди*. Харків, 2022. Вип. 56. С. 268–282. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.20>

АРА: Крехно, Т. І., Кордулян, М. І., & Жукова, А. І. (2022). Лінгвокогнітивна репрезентація концепту ПРАЦЯ в говірках Центральної Слобожанщини (на матеріалі текстів Куп'ящини). *Лінгвістичні дослідження*, 56, 268–282. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.20>